

Doktori (PhD) értekezés tézisei

HAMVAS GÁBOR

EKPHRASISOK AZ EZÜSTKORI EPOSZIRODALOMBAN

TÉMAVEZETŐ:

DR. TAKÁCS LÁSZLÓ EGYETEMI DOCENS

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Klasszika-filológia műhely
Budapest
2016

I. A kutatás előzményei, problémafelvetés

Egészen a huszadik század közepéig az *ekphrasis*ok gyakorlatilag nem képezték irodalmi elemzés tárgyát: többnyire csak az elbeszélő szövegek komolyabb funkció nélküli díszítőelemeinek tartották őket. A kifejezés modern irodalomelméleti fogalommá válásától mostanáig eltelt nagyjából hat évtizedben azonban az ókori művek *ekphrasis*aírói is beláthatatlan mennyiségű szakirodalom született; tudomásom szerint ez idáig mégsem tett senki kísérletet a római irodalom ezüstkorában (Kr. u. 14 – Kr. u. 117) keletkezett eposzok, vagyis az *Ilias Latina*, Lucanus *Pharsaliája*, Valerius Flaccus *Argonauticája*, Statius *Thebaisa* és *Achilleise*, valamint Silius Italicus *Punicája* *ekphrasis*ként meghatározható szövegrészleteinek átfogó, azonos szempontrendszerrel érvényesítő elemzésére.

Ennek elvégzésére egyrészt azért volt szükség, hogy így lehetőség nyíljon összefüggéseket felfedezni és tendenciákat felállítani a korszakban alkotó eposzírók *ekphrasis*-használatával kapcsolatban; másrészt pedig azért, mert a rövidebb leírások többségével még senki sem foglalkozott korábban irodalmi szempontból: ezeket a szövegrészleteket legfeljebb az eposzok kommentárjai említik, de azok nem irodalmi, hanem csak nyelvi, vagy stilisztikai vizsgálatnak vetik őket alá.

Az elemzendő szövegrészletek egyértelmű kiválasztáshoz szükség volt továbbá az *ekphrasis* fogalmának (újra)definiálásához is.

II. A követett módszertan

Az *ekphrasis* újonnan megalkotott definíciójának megfelelő szövegrészletek összegyűjtése után azok azonos szempontrendszer szerinti elemzése következett, amely elemzésekben elsősorban arra a kérdésre kerestem a választ, hogy miért éppen a bemutatott kép, illetve dolog van leírva, és mi ennek a funkciója az adott művön belül. Az elemzés további vizsgálati szempontjai voltak az *ekphrasis* nézőpontja, az eposzbeli néző reakciójának értelmezése, valamint hogy a leírás utal-e a leírt dolog élethűségére. Képleírások esetében vizsgálódási szempont volt az is, hogy a kép mitológiai vagy történelmi témájú-e, pajzisleírásoknál pedig, hogy a leírt ábrázolás teljesíti-e a pajzsok ókorban betöltött szerepének valamelyikét, utalást a családi vagy földrajzi származásra, vagy az ellenség megrémítésének funkcióját. Szempont volt továbbá, hogy az *ekphrasis*nak van-e előreutaló, vagy „fordított öntükröző”-nek elnevezett, azaz az *ekphrasis*hoz kapcsolódó szereplőével ellentétes történetet bemutató funkciója.

A szövegrészletek filológiai problémáit csak abban az esetben tárgyaltam, ha ennek az interpretáció szempontjából jelentősége volt.

III. Új eredmények

A disszertáció egyik fontos eredményének tartom egy új *ekphrasis*-definíció megalkotását, amely szerint az *ekphrasis* szépirodalmi szöveg vagy szövegrészlet, amely egy olyan valós vagy kitalált dolog leírása, amely a reprezentáció, kép és műalkotás kategóriák közül legalább kettőbe beletartozik. E meghatározás előnye, hogy – az eddig is *ekphrasis*-nak tartott – ábrázolás- és épületleírásokat egyszerre tudja kezelni.

További fontos megállapítás, hogy az *ekphrasis*t eposzi kellékként tarthatjuk számon, ha elfogadjuk, hogy az *ekphrasis* már az orális költészet idején is létezett, és ha azokat a jellemzőket tartjuk eposzi kellékeknek, amelyek a szóbeli hagyományra visszavezethetők.

A disszertáció legfontosabb eredménye nem egy néhány mondatban összefoglalható végkövetkeztetés, hanem az egyes – a szakirodalomban eddig többnyire mellőzött – szövegrészletek azonos szempontrendszer szerinti elemzése és ez által annak bizonyítása, hogy minden egyes *ekphrasis*-nak megvan a maga funkciója az adott mű szövetében.

Az elemzett *ekphrasis*okról tett legfontosabb állításaim a következők:

Az *Ilias Latina* pajzisleírása a mű legeredetibb része, és e rész elsődleges célja Nero dicsőítése.

A *Pharsaliában* Pompeius elképzelt síremléke azért szerepel, hogy az elbeszélő felsorolhassa a hadvezér dicső tetteit.

Iuppiter Hammon templomának leírása a sztoikus eszmények hangsúlyozására szolgál, míg Cleopatra fényűző palotájának bemutatása a luxus elítélésére.

Valerius Flaccus eposzában az Argo hajót díszítő képek Iason szerencsétlen kimenetelű házasságára, valamint a tenger és a barbár népek leigázásra utalnak előre. A Phalerus pajzsán lévő kép a fegyver viselőjének gyámoltalanságát testesíti meg. Castor és Pollux köpenye esetében a bíbor szín fontosságukat hangsúlyozza, valamint, ikrekről lévén szó, a leírás fontos motívuma a kettősség. Canthus pajzsát azért írja le az elbeszélő, hogy kiemelje e hős jelentőségét, a pajzson lévő képek pedig arra utalnak, hogy Canthus a tengeren van biztonságban, a szárazföld veszélyes számára. Iason köpenye Hypsipyle hűségére emlékeztet. Cyzicus serlegének ábrázolásai a múltat és jövőt is megmutatják, de a dolión király és Iason is félreérti ezeknek a képeknek a jelentését. A kolchisi templom ajtajainak domborművei részben szintén jövőbeli, az eposz cselekményén kívüli eseményeket mutatnak be, de Iason ezek értelmét sem fogja föl. A Perses seregének katalógusában található fegyverleírások elsősorban származásjelölő funkciójúak.

Statius *Thebais*ában Adrastus serlegének leírását is a megkettőzöttség motívuma jellemzi, ami arra utal, hogy az eposznak két főhőse van; az ábrázolt képek pedig Tydeus és Polynices halálát is előrevetítik. A hét argosi király szobrának leírása az eposz hét hadvezérével állítható párhuzamba. Polynices kardján a Sphinx származását jelöli. Hippomedon pajzsán a Danaidák történetének megjelenítése a hős vízben lelt halálát vetíti előre, ahogy Capaneus

fegyvereinek ábrázolásai is a szereplő halálára utalnak. Amphiarus pajzsán a legyőzött Pythón a jósláshoz kapcsolódik. Parthenopaeus pajzsán anyja, Atalanta látható, ez egyrészt a harcos származását jelöli, másrészt a férfias, nyilakkal vadászó anyával szembeállítható a lányos ifjú, aki nyilaktól leli halálát. Opheltes szemfedőjének leírásában maga az elbeszélő ismeri el az ábrázolásleírások proleptikus funkcióját. A nemeai játékokon vitt összobrok bemutatása az argosi királysobrok leírásának kibővítése. Mars házának bemutatása Harmonia nyakláncának leírásával rokonítható, mivel mindkettő a háború kitörésének okához kapcsolódik. Crenaeus pajzsán Európé elrablásának ábrázolása összevethető az őt megölő Hippomedon pajzsának képeivel. A Iunónak ajándékba adott peplos mintája a nők háborúban betöltött szerepére hívja fel a figyelmet. Az Álom lakhelyének leírása Mars házának bemutatásával hozható kapcsolatba, többek között azért, mert mindketten a Halállal állnak összefüggésben. A Thébát védő harcosok fegyvereinek ábrázolásai többségükben származásjelölő funkciójúak. Theseus pajzsán saját maga ábrázolása (s így kétszeres megjelenése) azt szimbolizálja, hogy Theseus átveszi az eddigi főhősök helyét.

Az *Achilleis* pajzsléírásában a csaták képei Achilles jövőjét mutatják, valamint, mivel Achilles e képek között téves formában (nőnek öltözve) látja visszatükröződni önmagát, a pajzs ahhoz is hozzásegíti, hogy megértse önmaga helyes identitását.

Silius Italicus *Punicájában* Dido templomának leírása a háborús eseményeket készíti elő. Bagrada pajzsának képei azt szimbolizálják, hogy a veszély legyőzhető. A saguntumi követek

fogadásakor leírt templom a rómaiak végső győzelmére utalhat. Theron pajzsának képei a Hercules-pap halálát, de Hannibal végső vereségét is előrevetítik. Hannibal ember alkotta pajzsának képei csak múltbéli eseményeket ábrázolhatnak, de a képek elrendezéséből kiolvasható, hogy háborúnak kell következnie. A gadesi templom leírásához kapcsolódó jelenetek Hannibal Hercules iránti tiszteletlenségét hangsúlyozzák. Crixus pajzsa származásjelölő és apotropaikus funkciójú is, de viselője halálára is utal – ahogy a C. Flaminius consul fegyverzetén lévő ábrázolások is, s kettőjük fegyvereinek leírása sok szempontból párhuzamba is állítható. A liternumi templomban az első pun háború eseményeinek képeit látva a carthagói nézőknek ismételt vereségükre kellene következtetniük. Scaevola pajzsának ábrázolása a hazaszeretetet szimbolizálja, illetve fordított öntükrözés formájában a szereplő halálára is előreutal. Hasdrubal köpenye emberi alkotás, ami – Hannibal pajzsának esetéhez hasonlóan – azt fejezheti ki, hogy e pun vezért sem támogatják istenek, a köpenyen levő képek pedig legyőzésére utalnak. Scipio pajzsának leírása elsősorban a hadvezér végső dicsőségét szimbolizálja, ahogy a triumphusában vitt, Hannibal menekülését ábrázoló kép is.

Mindezen összefüggések kimutatása ahhoz is hozzájárult, hogy a régebben értéktelennek, az *Aeneis*hez képest csak másodlagosnak tartott ezüstkori eposzokat ismételten rehabilitálja.

A szövegrészetek egyenkénti elemzésén túl néhány, az ezüstkori *ekphras*isokról általánosan elmondható összefüggést és tendenciát is kimutattam, megállapítva, hogy a legtöbb közülük

fegyver-, főként pajzsléírás, s ezek túlnyomórészt az eposzok katalógusában találhatóak. A leírások szerint a fegyvereken lévő ábrázolások javarészt származásjelölő funkciójúak, és csak kevés esetben szolgálnak az ellenség megrémítésére. Az épületleírások többségükben templomleírások, az ábrázolásleírások gyakran mitológiai jeleneteket mutatnak be, s a leírt képek sokszor proleptikus funkciójúak, ami több esetben fordított öntükrözés formájában történik. A képet néző szereplő reakcióját többnyire akkor ismerjük meg, ha a néző egy főszereplő vagy az eposz fontos szereplője. Az elemzett *ekphrasis*okban alig jellemző a képiségre és a kép élethűségére történő utalás. Ha az elbeszélő utal a leírt kép elrendezésére, akkor javarészt tipikus névmásokat, illetve vergiliusi *ekphrasis*okból ismert fordulatokat használ. A leírások irodalmi mintái értelemszerűen Homéros, Vergilius és Ovidius, de az ezüstkori szerzőknek a minták követésén túl sokkal fontosabb, hogy a műveikben lévő *ekphrasis*okat eposzaik irodalmi céljaihoz igazítsák.

IV. A témában végzett publikációs tevékenység

Hercules temploma Silius Italicus Punica című eposzában. In:
ADORJÁNI ZS. - JUTAI P. (szerk.), *APIΣTEIA. A Collegium
Hungaricum Societatis Europaeae Studiosorum Philologiae
Classicae IV. országos konferenciáján elhangzott előadások.*
Budapest 2009, 106–111.

La descrizione del Tempio di Ercole. Silio Italico, Punica 3. 1–60.
AAntHung 51 (2011) 59–66.

Apolló és a Múzsák Achilles pajzsán. (Ilias Latina 880-884) In:
TAKÁCS L. (szerk.), *Szöveg és hagyomány, Tanulmányok.*
Piliscsaba 2013, 67–81.